

Prvi deo

SLOM STARE JUGOSLAVIJE

Narodi Jugoslavije vekovima su se borili za svoju slobodu i nezavisnost. U toj dugotrajnoj borbi protiv strane dominacije i nasilne denacionalizacije rano se rodila ideja o nacionalnom i državnom jedinstvu i naišla na široku podršku naroda. Ona će postati životni cilj čitavih generacija, jer su u njoj gledale uslov i garanciju nacionalne slobode. Krajem 18 i početkom 19 veka izrastao je snažan jugoslovenski nacionalni pokret. Prvi i Drugi ustanak u Srbiji, Ilirski preporod u Hrvatskoj, stalan otpor Slovenaca germanizaciji i vekovne borbe protiv tuđina u Crnoj Gori bili su najsnažnije manifestacije tog pokreta. Oslobođilačka borba širila se i u drugim jugoslovenskim zemljama i dovela do poznatih ustanaka u Bosni, Hercegovini, Makedoniji i drugim krajevima.

Težnja naših naroda za oslobođenjem i ujedinjenjem uvek je nailazila na otpor imperijalističkih sila. Za sve vreme Prvog svetskog rata, pa i onda kada je bilo jasno na čijoj strani je pobjeda, sile Antante su se nepoverljivo i rezervisano držale prema pitanju oslobođenja i ujedinjenja Južnih Slovena. One su htele da se očuva austro-ugarska monarhija, a da se jugoslovenski narodi zadovolje nekakvom autonomijom u okviru te monarhije. Međutim, odlučnom voljom svih naših naroda da žive u zajedničkoj državi stavljeni su pred svršen čin i zapadne sile i onaj deo nacionalne buržoazije koji se kolebljivo i oportunistički držao prema tom životnom pitanju naših naroda. Ali, ostvareno posle Prvog svetskog rata, to ujedinjenje trebalo je da sankcionišu velike sile pobjednice. One su, međutim, želele da našom nacionalnom teritorijom podmiruju račune imperijalističke Italije, ne poštujući nacionalna prava i slobodnu volju naroda na toj teritoriji. Imperijalističke sile su ignorisale slobodnu volju jugoslovenskih naroda čak i onda kada su se, zbog Oktobarske revolucije u Rusiji, njihovi interesi, u izvesnom smislu, poklapali sa interesima jugoslovenske buržoazije.

Kao rezultat te duge borbe naših naroda stvorena je, 1918 godine, zajednička jugoslovenska država. Ona je plod napora

svih jugoslovenskih naroda; bezbrojni životi sinova njihovih uzidani su u njene temelje.¹

U procesu borbe za ujedinjenje, jugoslovenski narodi su se borili za punu ravnopravnost i slobodu nacionalnog razvitka. Oni nisu žalili žrtve za ostvarenje tih ideala. Međutim, odmah posle ujedinjenja, nacionalne i demokratske težnje naroda bile su izigrane od strane velikosrpske buržoazije sa dinastijom Karađorđevića na čelu. Stavije, velikosrpska buržoazija nije htela da deli vlast čak ni sa buržoazijom ostalih jugoslovenskih naroda u zajedničkoj državi, negirajući nacionalnu individualnost makedonskog i crnogorskog naroda, a hrvatskom i slovenačkom narodu priznajući to samo formalno. U sprovođenju te hegemonističke politike ona se oslanjala na centralistički državni aparat, na policiju i na vojsku. Sa druge strane, zapadne sile, bojeći se revolucionarnog talasa koji se širio sa Istoka, izdašno su podupirale velikosrpsku buržoaziju u borbi protiv nacionalnih i demokratskih težnji jugoslovenskih naroda i učinile sve da se učvrsti nien hegemonistički položaj u novoj državi.

Kasnije, kada je prošla neposredna opasnost od revolucije, nezadovoljstvo naroda iskorišćavale su nacionalne buržoazije u borbi za podelu vlasti, kao i razni agenti spoljnih neprijatelja nove jugoslovenske države — frankovci i klerofašisti u Hrvatskoj, VMRO u Makedoniji, »zelenashi« u Crnoj Gori. Tako je nerešeno nacionalno pitanje postalo osnovni problem i glavni kamen spoticanja u daljem razvoju Jugoslavije kao države.

Uz zaoštravanje nacionalnih suprotnosti, Jugoslaviju su potresali socijalno-ekonomski pokreti seljačkih masa zbog nerešenog agrarnog pitanja i agrarnih odnosa na selu.² Udružena buržoazija u krvi je gušila pobune seljaka, da bi konačno izigrala njihove težnje za pravilnim rešenjem agrarnih odnosa³ — težnje koje su ih, u dugom procesu nacionalno-oslobodilačke borbe, pokretale protiv tuđina. Uporedo s nezadovoljstvom i otporom seljačkih masa razvijao se revolucio-

*) Samo je Srbija u oslobodilačkim ratovima 1912—1918 g. imala 1.300.000 gubitaka, tj. izgubila je jednu trećinu od ukupnog stanovništva.

²) U oblastima Jugoslavije, sem Srbije i Crne Gore, prevladivao je krupni posed crkve, grofova i barona, aga i begova i krupne gradske buržoazije. U Makedoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini vladali su polufeudalni odnosi, sa neprikrivenim formama feudalne eksploatacije. U Vojvodini, Hrvatskoj i Sloveniji, iako je seljak bio slobodan, prevladivao je krupni posed.

³) Ne računajući crkvene i mnoge druge posede koji nisu došli pod njen udar, agrarna reforma je obuhvatala 2.032.434 katastarska jutra, ali od toga je, uz visoku naknadu posednicima, podeljeno svega 594.870 katastarskih jutara.

narni pokret radničke klase, koja se gušila u opštem haosu i bedi.⁴ Na protivradničku politiku udružene buržoazije, radnička klasa, pod rukovodstvom Komunističke partije i klasnih sindikata,⁵ odgovorila je organizovanom borbom. Čitavu zemlju zapljuskivali su štrajkovi, demonstracije i protestni zborovi.⁶ Vladajuća buržoazija se bojala da organizovana radnička klasa ne stane na čelo seljačkog pokreta i da se nezadovoljstvo masa ne slije u opštenarodnu revoluciju. Jer je Komunistička partija uživala široku podršku i poverenje masa: na izborima za Konstituantu ona je, i pored izvesnog terora reakcije, odnela značajnu pobjedu.⁷

U strahu od revolucije, vladajuća buržoazija pripremala se za konačan obračun sa radničkim pokretom i njegovom avangardom — Komunističkom partijom i klasnim sindikalnim pokretom. U tom cilju, ona je, krajem 1920, takozvanom Obznanom, zabranila rad KPJ i revolucionarnih sindikata. Pošto joj je pošlo za rukom da politikom terora i prevarom u toku izbora za Konstituantu i u samoj Ustavotvornoj skupštini progura Vidovdanski ustav, ona je uspjela da ozakoni svoju hegemonističku vlast i politiku nasilja. Ovim ustavom kralj je postao samodržac iznad naroda i njegovog predstavnništva.⁸ Zahvaljujući tome, i jačanju policiskog apa-

⁴) Prilikom ujedinjenja, u Jugoslaviji je bilo 2.061 preduzeće sa oko 154.847 radnih mesta. U toku rata i okupacije stradali su industrija, saobraćaj i zanatstvo. Zbog političkog haosa, privreda, a posebno industrija, sporo je obnavljana. Kapitalisti su više voleli da trguju glađu i bedom naroda nego da ulažu kapital u obnovu industrije. Usled svega toga, 9/10 radnika bilo je na ulici bez hleba i zarade. A sa sela su se silvale nove mase jevtine nekvalifikovane radne snage. Radnička klasa je bila izvrgnuta nečuvenoj eksploataciji: nadnice kvalifikovanih radnika su iznosile 5 — 6 dinara, dok su cene životnih potreba bile beskrajno visoke. Radni dan se kretao od 9 do 12 (pa i 14) časova, a zaštitni rada nije niko poklanjao pažnju. Kapitalisti su kvalifikovane radnike zamenjivali dečjom i ženskom radnom snagom čija se nadnica kretala od 2 1/2 do 3 1/2 dinara.

⁵) U tom periodu je klasni sindikalni pokret bio po broju (preko 300.000 članova) i borbenosti među najjačim sindikalnim pokretima u Evropi.

⁶) U periodu 1918—1920 godine poznat je štrajk železničara u Bosni i Hercegovini (februara 1919), generalni štrajk železničara (aprila 1920), štrajk rudara Bosne i Slovenije (oktobra 1920), protestni štrajk u odbranu ruske i mađarske revolucije (jula 1919); zatim zborovi i demonstracije: za slobodu štampe, protiv imperijalističke politike vlade, protiv skupoće i špekulacije itd. Najsnažniju manifestaciju političke borbe radničke klase u ovom periodu predstavlja generalni štrajk od 21 jula 1919, koji je buržoaziju naterao da odustane od neposrednog učešća u gušenju ruske i mađarske revolucije.

⁷) Na izborima je KPJ dobila 58 poslaničkih mandata.

⁸) Prema čl. 52 ustava, »kralj ima pravo da raspusti skupštinu... kralju se ništa ne može u odgovornost staviti, niti kralj može biti tužen«.

rata, velikosrpska buržoazija, sa kraljem na čelu, osetila se dovoljno jakom da se obračuna sa Partijom i klasnim sindikalnim pokretom. Zakonom o zaštiti države, od 1921 godine, Partija je naterana u duboku ilegalnost. Tako je radnom narodu Jugoslavije i zakonom zabranjeno da se bori za svoja politička i ekonomska prava. Tada su se učvrstili hegemonija, policiski teror i svestrana pljačka i korupcija vladajuće buržoazije. Međutim nije prestala dalja borba naroda. Naprotiv, nacionalno pitanje sve više se zaoštravalo, uprkos tome što su velikosrpski hegemonisti pokušavali da se nagode sa korumpiranim vrhovima građanskih partija, naročito sa voćstvom HRSS. A revolucionarna borba radničke klase nastavila se u znaku još jače klasne diferencijacije i zaoštavanja klasnih odnosa.

U takvim uslovima, kralj je, 1929 godine, posle ubistva braće Radića u Skupštini, proglasio monarhofašističku diktaturu u cilju odbrane centralizma i samodržavlja. Time je otpočeo period najbrutalnijeg nacionalnog ugnjetavanja i neograničene pljačke i korupcije. Posebno, to je bio period prave hajke na kadrove KPJ: tada je mnogo komunista ubijeno i oterano na robiju.

Celokupnom unutrašnjom politikom velikosrpska buržoazija išla je uporno za tim da očuva svoj hegemonistički položaj i položaj kapitalističke klase uopšte. Ona se nije obazirala na to što je opustošena zemlja vapila za hitnim merama koje bi omogućile obnavljanje privrednog života i izvlačenje zemlje iz zaostalosti. Usled haotičnog finansijskog stanja i ratnih pustošenja, sve privredne grane zemlje bile su u zastoju.⁹ Ali je buržoazija više mislila na zgrtanje profita nego na privrednu obnovu zemlje i podizanje životnog standarda radnih ljudi. A invalidsko pitanje i pitanje ratne siročadi,¹⁰ kao i mnoga druga socijalna pitanja seoske i gradske sirotinje, služila su kao sredstvo izbornih i drugih učena.

⁹) Celokupna privreda Jugoslavije opustošena je u toku rata i okupacije: saobraćaj, industrijska preduzeća, rudnici. Poljoprivreda je lišena sredstava za rad — u Srbiji je u toku rata uništeno 90% konja i 60% rogata stoke. Slično je prošla Makedonija i Crna Gora, a malo bolje ostale zemlje Jugoslavije. Usto, privreda, naročito na selu, izgubila je najbolju radnu snagu: Srbija je u ratu izgubila 62% ljudi između 18—55 godina starosti; tako je bilo i u Makedoniji i Crnoj Gori, a iz oblasti pod austro-ugarskom vlašću poginulo je i nestalo 126 hiljada Jugoslovena mobilisanih za front, ne računajući one što su stradali u prognostvu i pod terorom.

¹⁰) Posle rata u Jugoslaviji je bilo registrovano 72.830 ličnih i 182.172 porodična invalida, kao i veoma velik broj dece bez jednog ili oba roditelja. Zato nije bio redak slučaj da zaslužni ratnici — invalidi žive i umiru u najvećoj bedi.

U svojoj protivnarodnoj politici, vladajuća klika se oslanjala na strane reakcionarne snage, najpre na Pariz i London, a kasnije na Berlin i Rim. Saglasno takvoj spoljnopolitičkoj orijentaciji, strani kapital je dobio široke povlastice i koncesije u jugoslovenskoj privredi. Jugoslavija je došla u položaj polukolonijalne zemlje i u političkom i u privrednom pogledu.

Udarci koji su joj zadati u periodu 1920—1921 godine i u periodu diktature, kao i frakcionaška borba unutar rukovodstva, otežavali su organizaciono jačanje Komunističke partije Jugoslavije. I tek od 1937 godine, kada je pod rukovodstvom Josipa Broza-Tita uspela da likvidira frakcionaštvo i da se organizaciono i idejno ojača, Partija je mogla da razvije široku političku i revolucionarnu aktivnost. Uočavajući neposrednu opasnost od nemačko-italijanskog fašizma, ona je pvela odlučnu borbu protiv nenarodne politike Milana Stojadinovića, a za odbranu slobode i nezavisnosti Jugoslavije. U proglasu povodom Anšlusa Austrije, CK KPJ kaže: »Protunarodni i hegemoniški režim Stojadinovića je najveća opasnost za slobodu naroda Jugoslavije i za nezavisnost zemlje«. On je pozvao sve demokratske i rodoljubive snage srpskog, hrvatskog, slovenačkog i drugih naroda, koje su voljne da brane mir i nezavisnost zemlje, da se, bez obzira na versku, nacionalnu i stranačku pripadnost, ujedine u jedan front. A u proglasu povodom okupacije Cehoslovačke on kaže: »Nezavisnost Jugoslavije se može sačuvati od najezde fašističkih osvajača ako okupimo sve rodoljubive i demokratske snage i stvorimo bratšku slogu i sporazum među narodima Jugoslavije«. I dalje: »... osigurati odbranbenu sposobnost za očuvanje Jugoslavije može samo i jedino narodna vlada koja će hitno obezbediti narodu sva demokratska i nacionalna prava i poduzeti sve mere za odbranu zemlje«. Za ovakvif političku liniju KPJ se borila oporno i dosledno.

U borbi za odbranu zemlje, KPJ uspela je da se afirmiše kao jedina opštejugoslovenska partija i stvarna snaga naroda. Zato su se oko nje okupili ne samo svesni pretstavnici radničke klase nego i sve napredne, demokratske i rodoljubive snage. Tako je KPJ, pod rukovodstvom druga Tita, za relativno kratko vreme uspela da se pripremi za događaje koji su nastupili 25 marta 1941 godine, i kasnije.

DVADESET SEDMI MART

Već 1938 godine bilo je jasno kakva opasnost preti Jugoslaviji od agresije nemačko-italijanskog fašizma. Posle oku-

pacije Čehoslovačke, i naročito posle ratnih uspeha Hitlerovih armija u Zapadnoj Evropi 1940, ta opasnost je postala sasvim očigledna. Međutim, Jugoslavija nije bila spremna za odbranu.

Uzalud je Komunistička partija Jugoslavije, od 1938 do 1941 godine, ukazivala na opasnost koja pretila nezavisnosti zemlje. Svi njeni zahtevi da se ostvare osnovni preduslovi za odbranu zemlje ostali su bezuspešni.¹¹ Politici vlade Milana Stojadinovića — koja je otpočela fašizaciju političkog života zemlje i jugoslovensku privredu pretvorila u privesak osovinske privrede, uz nesmetan rad hitlerovske pete kolone, i, razbivši Malu antantu i Balkanski sporazum, izvršila potpunu izolaciju Jugoslavije — ostala je dosledna i vlada Dragiša Cvetkovića, odnosno vlada Cvetković — Maček. Ona nije htela, u unutrašnjoj politici, izvršiti takav zaokret koji bi omogućio da se sve nacionalne snage ujedine u jedinstven front za odbranu domovine, niti, u spoljnoj politici, ostvariti savez sa onim zemljama i narodima koji su bez sumnje u datoj situaciji mogli pružiti moralnu i drugu pomoć Jugoslaviji. Naprotiv, preduzela je mere da se oslobodi svih antifašističkih i progresivnih snaga koje su joj stajale na putu fašizacije zemlje i priključenja Jugoslavije takozvanom Trojnom paktu, tj. na putu definitivne izdaje zemlje.¹² Ministar vojske je podupirao politiku vlade.¹³ Ni tadašnji Generalštab, naravno, nije učinio takoreći ništa na pripremi armije i naroda za odbranu domovine.

Tako se fatalne 1941 godine Jugoslavija našla spolja potpuno izolovana, a iznutra — dugogodšnjom protivnarodnom politikom vladajućih snaga — sasvim oslabljena i razjedinjena. A peta kolona se čvrsto ušančila u vrhovima i državne uprave i vojske i privrede.

Posle uspeha u Poljskoj *i u Zapadnoj Evropi, interesovanje Nemačke za Balkan znatno je poraslo. Zato je rastao i njen uticaj u balkanskim zemljama, a time i uticaj profašističkih snaga u vladajućim krugovima tih zemalja. S druge strane, balkanske države, međusobno razjedinjene i slabo nao-

*) Proglas CK KPJ povodom Anšlusa Austrije i povodom okupacije Čehoslovačke, proglas povodom 1 maja 1940, Komunist br. 5 od januara 1941 itd.

¹²) U cilju uklanjanja svih prepreka na putu izdaje, vlada je 30 decembra 1940 raspustila klasne sindikalne organizacije u Hrvatskoj (što je već bilo urađeno u Srbiji), a početkom januara 1941 formirala koncentracione logore za antifašiste i komuniste.

¹³) U vreme formiranja koncentracionih logora, ministar vojske izdao je zapovest za formiranje takozvanih radnih bataljona u koje je trebalo mobilisati antifašiste i onemogućiti njihovu borbu protiv izdaje zemlje.

ružane, očekivale su jedini spas od svoje pasivne neutralnosti. Međutim, pripremajući agresiju na SSSR, Hitler je hteo da raščisti političku situaciju u Jugoistočnoj Evropi. Države u ovom delu Evrope imale su, milom ili silom, da pridu Nemačkoj i da joj stave svoje teritorije na raspoloženje, tj. da se odreknu svoga suvereniteta, svoje nezavisnosti. Pošto je potčinio Mađarsku, Rumuniju i Bugarsku, Hitler je, od novembra 1940 do marta 1941, preduzeo pripreme da u proleće 1941 napadne Grčku (plan »Marita«), ali je bio prisiljen da taj napad ubrza, jer se bojao da Italijani ne pretrpe poraz u ratu s Grcima i da Engleska u Grčkoj ne učvrsti ratnu bazu. To je bila prekretnica u njegovoj politici prema Balkanu. Mada je već bio stvorio plan o likvidaciji Jugoslavije kao države, on je težio da izbegne sukob s njom dok ne okonča rat sa Grčkom i Sovjetskim Savezom, a zatim, u pogodnijoj vojno-političkoj situaciji, kada Jugoslavija bude potpuno izolovana i zaokružena, izvrši »beskrvnu okupaciju«. Zato je početkom marta 1941 ultimativno zahtevao da Jugoslavija odmah priđe Trojnom paktu.

✓ Jočivši spremnost vlade Cvetković — Maček i kneznamesnika Pavia da potpišu Trojni pakt, CK KPJ pokušao je da spreči taj poslednji čin izdaje. U proglasu se obratio narodu rečima:

»Današnja vlada sprema izdaju. Za neki dan treba da se potpiše Trojni pakt koji znači sigurnu i sramotnu smrt našoj državi, našoj slobodi i našem narodu. Prvi put u našoj istoriji treba pred tiranija da kleknemo, da na kolenima potonemo u beščašće i ropstvo. I to danas, kada je ceo narod u svim krajevima države, svih staleža i uzrasta ustao isto kao 1912, 1913, 1914, i kada ima samo jednu dušu, jednu volju i jednu misao, da na život i smrt brani svoju najveću tekovinu i svetinju — nacionalnu slobodu i državnu nezavisnost.

Nećemo ni Trojni pakt, ni instruktore, ni turiste, ni privredne stručnjake, ni čišćenje neprijatelja Osovine. Hoćemo vladu nacionalne sluge i odbrane. Sve za čast i slobodu! Cast i slobodu ni za šta.«¹⁴

Međutim, bez znanja i odobrenja naroda, vlada je 25 marta 1941 u Beču potpisala protokol o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu. To je ustvari značilo ne samo kapitulirati i bezuslovno predati zemlju agresoru »nego i to da sve produktivne, pa čak i vojne snage i rezerve naroda Jugoslavije treba da budu mobilisane u okviru imperijalističkih planova

) Proglas se nalazi u Istoriskom arhivu Centralnog komiteta SKJ.

osovinskih imperijalista.«¹⁵ To je dalje značilo ne samo potpisivanje »smrtne presude nezavisnosti naroda Jugoslavije u okviru fašističkog »novog poretka« nego i to da narodi Jugoslavije sami sebi zatvaraju put svog budućeg oslobođenja.«¹⁶ Zato narodi Jugoslavije nisu hteli primiti Trojni pakt.

Istoga dana kad je potpisan pakt, CK KPJ objavio je proglas u kome je taj akt vlade okarakterisan i osuđen kao izdaja.¹⁷ Uveče su izbile masovne ulične demonstracije u Beogradu, Splitu, Kragujevcu, Nišu, Cetinju, Podgorici i mnogim drugim mestima, a sutradan su obuhvatile celu zemlju. Revolt i gnjev naroda neprekidno su rasli i uoči 27 marta dostigli vrhunac. Revoltu masa nije se mogao suprotstaviti policijski aparat koji je stavljen u pokret.¹⁸

U demonstracijama od 25 i 26 marta, pod parolom »bolje rat nego pakt«, »bolje grob nego rob«, narodi Jugoslavije su odlučno i nedvosmisleno osudili pristupanje Trojnom paktu kao delo nacionalne izdaje. Pod pritiskom toga raspoloženja i zahteva narodnih masa, 27 marta je izvršen prevrat i obrazovana nova vlada pod predsedništvom generala Dušana Simovića.¹⁹ Narod je toga dana i dalje ostao na ulicama zahtevajući: hitno preduzimanje svih potrebnih mera u cilju odbrane zemlje, puna demokratska prava i slobode, potpunu ravnopravnost svih naroda Jugoslavije, nemilosrdno čišćenje državnog i vojnog aparata od svih petokolonaških i kapitulantskih elemenata, savez sa SSSR i naslon na ostale antifašističke snage u svetu.[^]

Ali tadašnja vlada, s obzirom na njen sastav i karakter, nije mogla i nije htela izvršiti takve promene u unutrašnjoj i spoljnoj politici koje bi u datoj situaciji odgovarale interesima odbrane zemlje i zahtevima narodnih masa. Ova vlada nije htela da iskoristi snage naroda i njegovu volju da brani nezavisnost zemlje. I ne samo što se nije otvoreno odrekla Trojnog pakta, nego je dala i izjavu da ga prihvata u celosti. Sem toga, ona je priznala i sve obaveze prema Nemačkoj i Italiji koje su ranije bile prihvaćene od prethodnih vlada, uklju-

¹⁵) Kardelj, Put nove Jugoslavije, Beograd, 1946, str. 270.

¹⁶) Isto.

¹⁷) Proglas nije pronađen.

¹⁸) U Kragujevcu su u demonstracijama učestvovali skoro svi stanovnici, i policijski aparat je bio nemoćan da im se suprotstavi. Slično je bilo i u Beogradu i drugim mestima.

¹⁹) Sam po sebi, puč je bio akcija prozapadno orijentisanih srpskih vojnih i političkih krugova uz direktnu inicijativu i podršku zapadne (pre svega engleske) obaveštajno-političke službe, koja je ovakvom akcijom htela da spreči uključenje Jugoslavije u Hitlerov ratni potencijal (Kardelj, Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Predgovor drugom izdanju, IV deo, Komunist br. 17 od 23 avg. 1957 g.).

²⁰) Kardelj, Put nove Jugoslavije, str. 269.

čujući tu i obaveze iz Trojnog pakta potpisanog 25 marta u Beču.²¹ A da bi u očima Hitlera što više umanjila značaj narodnog pokreta od 27 marta, vlada je sutradan po dolasku na vlast zabranila dalje manifestacije i u zvaničnom saopštenju se ogradila od raspoloženja i zahteva naroda.

Prema tome, vlada Simovića, u kojoj su se nalazili i istaknuti pretstavnici ranijih diktatorskih i kapitulantskih režima²² nije mogla biti izraz narodnih težnji i pravi zastupnik nacionalnih interesa zemlje. Jer, kako kaže Kardelj, J talas narodnog gnjeva u događajima od 27 marta »bio je dovoljno snažan da slomi kapitulantsku vladu Cvetković — Maček, ali je bio još preslab da bi mogao da dovede na vlast istinske demokratske snage naroda«.²³

Pretstavnici KPJ, koja je tih dana najdoslednije tumačila narodne težnje i predstavljala snažan politički faktor,²⁴ neumorno su upozoravali na potrebu jedinstvenog fronta i, s tim u vezi, na potrebu da se iz Simovićeve vlade udalje reakcionarni i kapitulantski elementi i prikriveni petokolonaši. Ali budući da su takvi elementi preovlašivali u vladi, to je njihov plan kompromisa sa Hitlerom isključivao mogućnost aktivnog učešća masa u tim sudbonosnim događajima. Tako su naponi Partije u tom smislu ostali bez rezultata.

U proglasu od 30 marta CK KPJ izložio je ovakav program mera koje je vlada trebalo da preduzme u cilju odbrane zemlje:

»Mi, komunisti, smatramo da je u interesu očuvanja mira, u interesu jedinstva i sloge svih naroda Jugoslavije, u interesu odbranbene snage za očuvanje slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije da sadašnja vlada odmah ispuni zahteve za koje se ogromna većina naroda godinama bori:

pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom;
ukidanje svih vanrednih zakona i davanje narodima Jugoslavije njihovih demokratskih i nacionalnih prava i slobode;

sloboda sindikalnog i političkog organizovanja;
potpuna amnestija svih političkih i vojnih osuđenika i povratak iz francuskih logora herojskih sinova naših naroda — španskih dobrovoljaca;

²¹) Izjave i prepiska predsednika vlade i ministra inostranih poslova od 28 marta do 6 aprila 1941 godine. Diplomatski arhiv SIP-a FNRJ.

²²) U vladi su se, pored ostalih, nalazili Maček, Jevtić, Banjanin i dr.

²³) Kardelj: Put nove Jugoslavije, str. 270.

²⁴) Tito, V kongres, str. 60.

stavljanje pod sud svih petokolonaša, raznih krvoloka koji su po glavnjačama Jugoslavije mrevarili političke uhapšenike;

čišćenje državnog i vojnog aparata od svih protivnarodnih elemenata i tuđih agenata».²⁵

Međutim, sem pakta o nenapadanju sa SSSR-om, sve do 6 aprila, tj. do napada fašističkih sila na Jugoslaviju, ni vlada ni Generalštab nisu preduzeli ozbiljnije mere da se ojača odbranbena sposobnost zemlje.

Iako narodi Jugoslavije nisu uspeli da dovedu na vlast istinske narodne snage, ipak događaji od 27 marta predstavljaju veliku istorisku pobedu Jugoslavije »nad snagama fašističkih imperijalista i nad njihovim reakcionarnim petokolonaškim i kapitulantskim uporištima u samoj Jugoslaviji«.²⁶ To je bio muški odgovor naroda jedne male zemlje koja hoće da brani svoju slobodu i nezavisnost. »Jugoslovenski narod je ponovo našao sam sebe«, rekao je tih dana Vinston Čerčil. To je, ujedno, prvi značajan politički poraz Hitlera. Time je u pokorenoj Evropi ponovo dignuta zastava otpora, i pokolebana je vera u Hitlerovu nepobedivost. Počev od 27 marta, borba naših naroda postala je deo sveopšte borbe slobodoljubivih snaga u svetu protiv fašističkih agresora.

Sa druge strane, Dvadeset sedmi mart pretstavlja naj-snažniji udar koji su narodne snage, pod voćstvom KPJ, zadale domaćoj buržoaziji. On obeležava istorisku prekretnicu u političkom životu Jugoslavije. Dotle sputavane, narodne snage su bile oslobođene. Pod rukovodstvom KPJ, koja je predstavljala izraz njihove borbene odlučnosti, te snage su došle do punog izražaja u velikoj Oslobođilačkoj borbi naroda Jugoslavije.

APRILSKI RAT

Odluka za napad na Jugoslaviju Hitler je odmah reagovao na događaje u Jugoslaviji od 27 marta 1941. On je na »Savetovanju o Jugoslaviji«²⁷, koje je toga dana održao u Berlinu sa najvišim nemačkim vojnim rukovodiocima, saopštio svoju odluku da što pre napadne Jugoslaviju i da je uništi kao državu. I, zaista, nemačka Vrhovna komanda kopnene vojske je već 30 marta izdala naređenje 12

²⁵) Iz proglasa KPJ od 30 marta 1941 g. (Dokumenat u Istoriskom odeljenju Centralnog komiteta SKJ.)

²⁶) Kardelj, Put nove Jugoslavije, str. 269.

²⁷) Vidi Zbornik dokumenata i podataka o NOR, tom II, knj. 2, Prilozi, dok. br. 1, izdanje Vojnog istoriskog instituta JNA, Beograd 1954.

i 2 armiji za napad na Jugoslaviju, pod šifrom »Poduhvat — 25«, a istovremeno i naređenje za napad na Grčku, pod šifrom »Marita«. Pored toga, bilo je dogovoreno da u ovom napadu učestvuju Italija i Mađarska, s tim da Rumunija i Bugarska — čije su teritorije služile za koncentraciju nemačkih trupa — štite nemačku pozadinu od eventualne intervencije SSSR-a i da bugarske trupe, u slučaju potrebe, uzmu učešća i u operacijama protiv Jugoslavije.

Hitlerova strategiska zamisao bila je da se koncentričnim napadom sa prostora Rijeka, Grac, s jedne, i iz rejonu Sofije, s druge strane, prodre u Jugoslaviju opštim pravcem prema Beogradu s tim da se Makedonija otseče od ostale teritorije kako bi se onemogućilo eventualno povlačenje jugoslovenske vojske na jug i stvorila baza za preduzimanje nemačko-italijanske ofanzive protiv Grčke.

U cilju ostvarenja ove zamisli, bile su predviđene sledeće snage:

— 12 nemačka armija u Bugarskoj i Rumuniji, i to: 18 korpus (2 oklopna, 5 i 6 brdska, 72 pešadiska divizija i 125 pešadiski puk),²⁸ 40 motorizovani korpus (9 oklopna, 73 pešadiska i motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«), 1 oklopna grupa (14 korpus: 5 i 11 oklopna, 4 brdska i 294 pešadiska divizija), 41 korpus (motorizovana SS divizija »Das Rajh« i motorizovani pukovi »Grosdojčland« i »Gering«), i borbena grupa »Đerdap«. U armiskoj rezervi: štabovi 11 i 50 korpusa, 46,²⁹ 76 i 198 pešadiska i 60 motorizovana divizija; prema Turskoj 16 oklopna divizija.³⁰

— 2 nemačka armija u Mađarskoj i Austriji, i to: 46 motorizovani korpus (8 i 14 oklopna i 16 motorizovana divizija), 52 korpus (125 pešadiska i 101 laka divizija), 51 korpus (132 i 183 pešadiska divizija), 49 brdski korpus (1 brdska, 79 pešadiska i delovi 538 granične divizije). U armiskoj rezervi: 169 i 197 pešadiska divizija.³¹

U rezervi nemačke Vrhovne komande u Austriji 4, 12 i 19 oklopna, 20 motorizovana i 100 laka divizija.³²

²⁸) Planom je bilo predviđeno da od ovoga korpusa učestvuje protiv Jugoslavije samo 2 oklopna divizija. Ostale divizije korpusa kao i ceo 30 korpus bili su predviđeni za napad na Grčku.

²⁹) Nije neposredno učestvovala u operacijama. Ušla u Jugoslaviju 14 aprila, i na putu za Grčku, naslade u rejonu Bitolja, 24 aprila 1941.

³⁰) Zbog brze kapitulacije jugoslovenske vojske u napadu na Jugoslaviju nisu učestvovala: 76 i 198 pešadiska divizija.

³¹) Iz ove armije u napadu na Jugoslaviju nisu učestvovala: 79, 125, 169 i 197 pešadiska divizija.

³²) Zbog brze kapitulacije bivše jugoslovenske vojske ove divizije nisu učestvovala u napadu na Jugoslaviju.

— 2 italijanska armija duž italijansko-jugoslovenske granice, i to: 3 planinski odred,³³ 11 korpus (pešadijske divizije »Re« i »Izonco«), 6 korpus (pešadijske divizije »Ravena«, »Sasari«, »Asijeta« i »Friuli«), 5 korpus (pešadijske divizije »Lombardija« i »Bergamo«), »Trupe Zadra«, motorizovani korpus (motorizovane divizije »Torino« i »Pasubio« i oklopna divizija »Litorio«) i Brzi (»Celere«) korpus (1, 2 i 3 brza divizija).

— 9 italijanska armija u Albaniji, i to: 17 korpus (pešadijske divizije »Mesina«, »Pulje« i »Marke« i oklopna divizija »Centaur« i 1 planinski odred), 14 korpus (pešadijska divizija »Firence« i planinska divizija »Kunenze«) i 4 korpus (pešadijske divizije »Pinerolo« i »Areco«).

— Mađarski brzi korpus i delovi 3, 4 i 5 pešadijskog korpusa duž mađarsko-jugoslovenske granice.

Prema tome, u napadu na Jugoslaviju predviđeno je da učestvuju 12 i 2 nemačka armija; 2 i 9 italijanska armija, i druge manje snage; jedan mađarski brzi korpus i delovi tri mađarska pešadijska korpusa, tj. ukupno oko 52 divizije (24 nemačke, 23 italijanske i 5 mađarskih). Sem njih u rezervi nemačke Vrhovne komande nalazilo se 5 divizija, koje su se mogle upotrebiti protiv Jugoslavije.

Osnovna ideja jugoslovenskog »Ratnog plana R-41«³⁴ bila je: odbrana na svim frontovima, a ofanziva prema Albaniji s ciljem da se zajedno sa grčkom armijom tuku tamošnje italijanske snage; Zadar zauzeti prepadom; pod jačim neprijateljskim pritiskom povlačiti se opštim pravcem na jug; u slučaju povlačenja iz zemlje, oступiti u Grčku i tamo organizovati front zajedno s Grcima, a eventualno i s drugim savezničkim snagama.

Za izvršenje ove ideje bilo je predviđeno angažovanje 28 pešadijskih i 3 konjičke divizije, 18 odreda (svaki jačine 1—3 pešadijska puka ojačana artiljerijom), 16 posadnih pukova i drugih manjih jedinica, u sledećem rasporedu:

— 3 grupa armija: 3 armija (Zetska, Hercegovačka, Kosovska i Vardarska divizija i Kanski odred) trebalo je da preduzme ofanzivu protiv italijanskih snaga u Albaniji u cilju spajanja s grčkim trupama, dok su Trupe 3 armijske oblasti (Bregalnička, Moravska i Sumadijska divizija i Strumički odred) imale zadatak da brane granični front prema južnoj Bugarskoj

³³) Planinski odred je bio sastava: tri planinska bataljona i jedan artiljerijski divizion.

³⁴) Jugoslovenski »Ratni plan R-41« nije sačuvan, već je rekonstruisan prema posleratnim izjavama najviših rukovodilaca bivše jugoslovenske vojske.

od Dojranskog Jezera do Krive Palanke. Rezerva (Ibarska divizija), koja se nalazila kod Uroševca, trebalo je da se angažuje prema potrebi: na Albanskom ili na Bugarskom frontu.

— 5 armija (Toplička, Timočka, Krajinska i Drinska divizija, Vlasinski i Kalnski odred), sa zadatkom da brani granični front prema severnoj Bugarskoj i Rumuniji, od Krive Palanke do Golupca.

— 6 armija (Sremska, Dunavska i 2 konjička divizija, Braničevski, Požarevački, Smederevski, Banatski i Savski odred), čiji je zadatak bio da brani granični front prema Rumuniji, od Golupca do Begejskog Kanala.

— 2 grupa armija: 1 armija (Potiska i 3 konjička divizija, Senčanski, Subotički i Somborski odred i šest posadnih pukova) držala je front prema Mađarskoj, od Begejskog Kanala do Dunava, a 2 armija (Osječka, Vrbaska i Bosanska divizija i jedan posadni puk) od Dunava do Donjeg Miholjca.

— 1 grupa armija: 4 armija (Slavonska, Savska i Murska divizija i Ormoški odred) bila je raspoređena prema Mađarskoj, od Donjeg Miholjca do Ormoža, a 7 armija (Dravska i Triglavsko divizija, Triglavski, Rišnjački i Lički odred i devet posadnih pukova) prema Austriji i Italiji, od Ormoža do Karlobdga. Rezerva (1 konjička divizija) u rejonu Zagreba.

— Trupama Primorske oblasti (Jadranska divizija, jedinice Komande Šibenika i Komande Boke Kotorske, Capljinski i Trebinjski odred) bilo je naređeno da brane obalski pojas od Karlobaga do Budve i da prepadom zauzmu Zadar.

— U strategiskoj rezervi predviđene su 4 divizije: Cerska (oko Mladenovca), Unska (oko St. Pazove), Lička (oko Modriča) i Dinarska (oko Sarajeva).

— Vazduhoplovstvo (415 aviona) bilo je grupisano u četiri vazduhoplovne brigade (1 lovačka, 2 i 3 mešovita i 4 bombarderska), odnosno četiri lovačka (2, 4, 5 i 6) i četiri bombarderska vazduhoplovna puka (1, 3, 7 i 8), kao i osam samostalnih vazduhoplovnih izviđačkih grupa. Imalo je zadatak da vrši podršku operacija kopnene vojske, da štiti važne objekte i da izvesnim snagama bombarduje ciljeve u pograničnim zonama.

— Ratna flota imala je 1 krstaricu, 4 razarača, 4 parne torpiljarke, 8 motornih torpiljarki, 4 podmornice, 11 minopolagača, 2 borbena čamca, a rečna flotila imala je 4 monitora. U sastavu mornarice nalazilo se i oko 150 hidroaviona. Planom je bilo predviđeno da ratna flota brani jadransku obalu i da sadejstvuje napadu na Zadar, a rečna flotila da podržava operacije kopnene vojske.

Jugoslovenska vojska je 27 marta brojala oko 600.000 vojnika, a mogla je mobilisati oko 1,200.000 ljudi za operativnu i 500.000 za rezervnu vojsku, kao i oko 900.000 grla stoke. Ali kako je 30 marta naređeno da tzv. opšte aktiviranje (ustvari tajna mobilizacija), otpočne 3 aprila, opšta mobilizacija je objavljena tek 7 aprila, te je rat zatekao veći deo jedinica u pokretu ka koncentracijskoj prostoriji, a neke još i na mobilizacijskom mestu, jer je trajanje mobilizacije za većinu jedinica iznosilo četiri i više dana.

Tok rata

Napad na Jugoslaviju izvršen je koncentrično iz svih susednih zemalja osim Grčke. Nemci su upali iz Bugarske (6 i 8 aprila) i Rumunije (6, 9 i 11 aprila) sa svojom 12 armijom, a iz Austrije (6 aprila) i Mađarske (7 aprila) s 2 armijom. Italijani su im se pridružili iz Albanije (9 i 16 aprila) s 9 armijom, a iz Italije (11 aprila) s 2 armijom. Iz Mađarske nastupala je (11 aprila) mađarska vojska.

Rat je otpočeo 6 aprila terorističkim bombardovanjem Beograda (484 nemačka bombardera u pratnji 250 lovaca), kao i bombardovanjem niza drugih mesta od strane nemačke i italijanske avijacije: Skoplja, Niša, Podgorice, Mostara, Sarajeva, Knina, Splita, Šibenika, Boke Kotorske, Ljubljane, Zidanog Mosta, Ptuja i dr. Jugoslovenska avijacija je već u prvim vazдушnim borbama, naročito nad Beogradom, zatim pri bombardovanju neprijatelja (Beč, Temišvar, Arad, Skadar i dr.), kao i na svojim aerodromima, odmah izgubila skoro trećinu aviona, te se njeno dejstvo idućih dana nije više ni osećalo, osim akcija manjih formacija.

Prvog dana rata nemačka Borbeno grupa »Đerdap« zauzela je prepadom Sipski Kanal i Đerdapski tesnac da bi obezbedila ovaj važan prolaz.

Nemačka agresija počela je iz južne Bugarske ka Skoplju. Već 6 aprila ujutro otpočele su jedinice 12 nemačke armije (40 motorizovani korpus: 9 oklopna, 73 pešadiska i motorizovana SS divizija »Adolf Hitler« i delovi 18 korpusa: 2 oklopna divizija)³⁵ uz jaku podršku avijacije, napad na graničnom frontu od Krive Palanke do Belasice Pl., na Trupe 3 armijske oblasti (Moravska, Šumadiska i Bregalnička divizija i Strumički odred). Napad je izvršen na tri pravca: 1) Čustendil — Kriva Palanka — Kumanovo (9 oklopna, a za njom motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«), 2) Džumaja — Carevo Selo — Kočani (73 pešadiska divizija) i 3) Novo Selo — Strumica

³⁵) Istovremeno su ostale snage 18 korpusa i 30 korpus napali iz Bugarske na Grčku.

(2 oklopna divizija), sa težištem na kumanovskom pravcu. Slomivši odbranu ojačanih graničnih jedinica i prednjih delova Trupa 3 armijske oblasti, nakon kraćeg otpora na sva tri pravca³⁶, nemačke su snage istoga dana zauzele Krivu Palanku, Stracin, Carevo Selo i Strumicu i odbacile jedinice Moravske, Bregalničke i Sumadske divizije i Strumičkog odreda na zapad.

Idućeg dana, 7 aprila, nemačka 9 oklopna divizija nastavila je nadiranje i, posle borbi na Pčinji, razbila Ibarsku³⁷ i delove Moravske divizije, stigla u Kumanovo, a odatle glavninom snaga odmah produžila ka Skoplju i zauzela ga istog dana, dok su manje snage, koje su nastupale od Kumanova na sever, ka Bujanovcu, bile zadržane kod Preševa zahvaljujući jakom otporu 46 dopunskog puka Moravske divizije.

Istovremeno, 73 nemačka divizija probivši front Bregalničke divizije, zauzela je Kočane, Štip, Veles, a 2 oklopna divizija izbila je na grčku granicu kod Dojranskog Jezera.

Tako su nemačke snage izbile na Vardar. Ostaci razbijenih Trupa 3 armijske oblasti uspeali su da se delom snaga prebace na desnu obalu Vardara, a delom na prostoriju Preševo, Bujanovac, Gnjilane.

Neprijatelj je nastavio nadiranje ka zapadu, u pozadinu jedinica 3 armije (Vardarske i Kosovske divizije) koje su, zajedno sa delovima 3 armije, napadale na italijanske trupe u Albaniji. Već 8 aprila 73 nemačka pešadiska divizija ušla je bez otpora u Prilep, a motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«, koja dotada nije učestvovala u borbama, krenula je od Kumanova, preko Sv. Nikole, Velesa i Prilepa, i 9 aprila zauzela Bitolj. Time je nemačkim snagama i na ovom pravcu bio otvoren prolaz za Grčku.³⁸

Za to vreme je 9 nemačka oklopna divizija orijentisala svoja dejstva od Skoplja na zapad i 8 aprila zauzela Kačanik i Tetovo, a 9 aprila Gostivar, Uroševac i Prizren. Jedinice Vardarske divizije i prikupljeni ostaci Trupa 3 armijske oblasti sprečili su prodor neprijatelja u Kičevo, a 11 aprila su delovi Kosovske divizije odbacili neprijatelja od Prizrena ka Suvoj Reci, ali je on 13 aprila ponovo ušao u Prizren.

³⁰ U tim borbama su se istakli delovi Strumičkog odreda i Sumadske divizije (kod Strumice) i 21 puk Moravske divizije (kod Stracina).

³⁷ Ibarska divizija, koja se nalazila u rezervi 3 grupe armija, stavljena je 6 aprila na raspolaganje komandantu Trupa 3 armijske oblasti i ovaj ju je uputio iz rejonu Uroševca ka Kumanovu.

³⁸ Već 8 aprila 2 oklopna divizija 18 korpusa prešla je jugoslovensko-grčku granicu kod Dojranskog Jezera i otpočela napad na Grčku. Nekoliko dana kasnije, od 10—15 aprila, i snage 40 motorizovanog korpusa (9 oklopna, 73 pešadiska i motorizovana SS divizija »Adolf Hitler«) počele su napad na Grčku pravcem Bitolj — Lerin (Florina).

Nastavljajući dejstva od Skoplja ka severu i zapadu, 9 oklopna divizija je 11 aprila zauzela Prištinu i Debar, a motorizovana SS divizija »Adolf Hitler« Ohrid i Strugu. U Debru i Strugi ove nemačke divizije su se spojile s italijanskim snagama, koje su još 9 aprila počele napad iz Albanije, ali su ih zadržavale jedinice Vardarske divizije.

Time je Makedonija bila zauzeta, a jugoslovenske snage (Trupe 3 armiske oblasti i Vardarska divizija) potpuno razbijene. Tako je predviđena otstupnica glavnine jugoslovenske vojske za Grčku bila presečena.

Dok su nemačke divizije prodirale iz Bugarske u Makedoniju, jedinice jugoslovenske 3 armije su u toku 6 i 7 aprila, prema planu Vrhovne komande, otpočele napad na italijanske trupe u Albaniji, i to jedinice Kosovske divizije na graničnom frontu od Prokletija PI. do Paštrika PL, u tri pravca ka Drimu, i Kovski odred — od Plava i Gusinja, preko Prokletija, takođe ka Drimu. Zetska divizija, nakon izvršenog prikupljanja, otpočela je 8 aprila napad na pravcu Tuzi — Skadar, a 11 aprila su joj se pridružili i tek pristigli delovi Hercegovачke divizije.³⁹

Jedinice Kosovske divizije i Korskog odreda potisle su Italijane i izbile na Drim, a Zetska divizija i delovi Hercegovачke divizije — na oko 15 km severno od Skadra. Međutim, usled nedovoljnih snaga, nedostatka pontonirskog materijala i slabe podrške iz vazduha, ofanziva je bila zaustavljena, a zatim, usled neuspeha na ostalim delovima fronta i objavljene kapitulacije, sve ove jedinice su bile primorane da se povlače na jugoslovensku teritoriju.

Padom Skoplja i izbijanjem nemačkih snaga na Vardar 7 aprila, već je bila slomljena odbrana Trupa 3 armiske oblasti i onemogućeno povlačenje jugoslovenske vojske kroz Makedoniju na jug u cilju spajanja s grčkom vojskom. Zato su Nemci sledećih dana preneli težište operacija na sever: 8 aprila je 1 oklopna grupa (14 korpus) napala iz Bugarske 5 armiju (Toplička, Timočka, Krajinska i Drinska divizija, Vlasinski i Kalnski odred). Pošto su na pravcu Caribrod (Dimitrovgrad) — Pirot potisli Topličku diviziju, koja je pretrpela teške gubitke, Nemci su zauzeli Pirot. Odatle je 11 oklopna divizija produžila nadiranje ka Nišu, a sledećeg dana 4 brdska divizija skrenula je na sever, ka Knjaževcu. U drugom ešelonu Nemci su na ovom pravcu imali 5 oklopnu i 60 motorizovanu diviziju (prva je angažovana 10 a druga 11 aprila), dok je 294 pešadiska divizija zadržana kod Pirota. 11 oklopna divizija je 9 aprila bez

³⁹) I Vardarska divizija je, manjim delom snaga, napadala kod Debra, ali bez uspeha. Već 8 aprila, zbog prodora nemačkih snaga iz pozadine i zbog italijanskih protivnapada 9 aprila, ona je prešla u odbranu.

otpora ušla u Niš. Oдавde je ona isturila manje snage ka Prokuplju i na jug ka Doljevcu, gde su zarobile znatan deo jedinica Drinske divizije, a glavninom snaga nastavila nadiranje dolinom Južne Morave na sever i istog dana prodrła do Aleksinca. Već 10 aprila 11 oklopna divizija je prodrła u dolinu Velike Morave i zauzela Paraćin, Čupriju i Jagodinu, a sutradan Lapovo i Kragujevac i na taj način izbila na područje koje je branila 6 armija jugoslovenske vojske.⁴⁰

Jedanaestog aprila 11 oklopna divizija odbila je protivnapad delova Timočke divizije, koji su pokušali da se probiju ka Aleksincu. Istog dana je nemačka 4 brdska divizija izbila u Knjaževac i ugrozila pozadinu Timočke divizije, 13 aprila zauzela je Sokobanju i Boljevac, odakle je usmerila svoja dalja dejstva ka Zaječaru, Boru i Čupriji.

Peta oklopna divizija, nastupajući do Niša iza 11 oklopne divizije, skrenula je 12 aprila ka Prokuplju i od 12 do 15 aprila preko Prištine i Skoplja produžila za Grčku. Za to vreme 60 motorizovana divizija, takođe prikupljena u Nišu, usmerila je svoja dejstva ka Kruševcu i Kraljevu.

Snage 5 armije bile su rasepkane i dobrim delom razbijene: jedan deo (delovi Drinske, Topličke i 2 konjičke divizije) uspeo je da se prebaci u dolinu Zapadne Morave, a druge jedinice (Kalnski odred, Timočka i Krajinska divizija), ostavši bez veze s komandom, izolovano su nastavile da pružaju mestimičan otpor neprijatelju.

Istovremeno s prodorom 12 nemačke armije iz Bugarske otpočeo je i napad delova 2 nemačke armije (49 brdski, 46 motorizovani i 51 korpus), iz Austrije i Mađarske, u više pravaca, na front 1 grupe armija (4 armije u severnoj Hrvatskoj i 7 armije u Sloveniji).

Već 6 aprila delovi 51 korpusa (jedinice 132 i 183 pešadijske divizije) prešli su jugoslovensku granicu i, nakon kraće borbe, zauzeli nebranjeno Prekomurje i Mursku Sobotu, dok su na pravcu Spilje — Maribor zadržani. Na graničnom frontu od Sv. Duha (s.z. od Maribora) do Libeliča (s.i. od Dravograda) granične jedinice su se povukle na desnu obalu Drave. Istovremeno su delovi 49 brdskog korpusa (jedinice 538 granične divizije) zauzeli prelaz kod Dravograda i prevoje Jezerski Vrh, Ljubelj i Podkorensko Sedlo.

Sutradan, 7 aprila, 132 i 183 pešadijska divizija izbile su na liniju r. Pesnica — Sv. Lenart — Kapela, severno i istočno od Maribora.

⁴⁰⁾ Na ovom pravcu, kod Lapova i Markovca, neprijatelju su pružili naročito jak otpor 18 puk Dunavske divizije, 1 bataljon 45 puka i delovi 26 puka Unske divizije. Sledećih dana neke jugoslovenske jedinice pružile su jak otpor kod Arandelovca, Gornjeg Milanovca i Knića.

Istog dana je 46 motorizovani korpus (8 i 14 oklopna, a za njim 16 motorizovana divizija) izvršio napad iz Mađarske ka Virovitici, Koprivnici i Čakovcu, gde su tek pristizale jedinice 4 armije (Murska, Savska i Slavonska divizija), kao i 1 konjička divizija iz rezerve 1 grupe armija. Nemci su uspeali da obrazuju mostobranu kod Barča, Zakanja i Letenja, prodravši do blizu Koprivnice, a delom snaga i u Čakovcu.

Dok su tek pristigle snage Savske divizije⁴¹ 8 aprila vršile bezuspešne protivnapade na Nemce severno od Koprivnice, dotle je neprijatelj na oteku Slavonske divizije odbacio jedan puk prema Virovitici. Tada su ustaški elementi izazvali pobunu u 108 puku Slavonske divizije, koji je s 40 dopunskim pukom napustio položaje. Na taj način je omogućen prodor Nemaca u Viroviticu. Pobuna se odmah prenela i na jedan puk Savske divizije. To je bio početak rasturanja jedinica 4 armije.

U Sloveniji su Nemci 8 aprila zauzeli Maribor, a 9 aprila Ptuj i tako ovladali celim područjem severno od Drave. Tada je 7 armija otpočela povlačenje ka Kupi i ka Zagrebu, prepustajući Sloveniju neprijatelju.

U Podravini, 9 aprila, 1 konjička i delovi Slavonske divizije nastavili su borbu kod Koprivnice i Virovitice, ali bez uspeha. Nemci su prodrli u Koprivnicu, a iz Virovitice napredovali su ka Podravskoj Slatini.

Kod jedinica 4 armije unutrašnjim razornim dejstvom ustaških elemenata došlo je do potpunog rasula, a povlačenjem i pojavom sličnog rastrojstva i kod 7 armije prestao je ustvari svaki otpor 1 grupe armija.⁴² Istodobno otpočelo je osipanje i povlačenje 2 grupe armija (1 i 2 armija) iz Baranje i Bačke, a zatim iz Slavonije i Srema, preko Save, na jug. Time je Nemcima omogućen nesmetan pokret u unutrašnjost zemlje.

10 aprila je glavnina 2 nemačke armije, da bi iskoristila brz prodor 12 armije u Srbiju i Makedoniju, otpočela opšti napad — dva dana pre predviđenog roka. Istog dana je 14 oklopna divizija 46 motorizovanog korpusa, nadirući od Virovitice i Koprivnice, zauzela Zagreb,⁴³ a sutradan Karlovac. Tek

⁴¹) Glavnina se nalazila na maršu od Bjelovara ka Koprivnici.

⁴²) Ban Dravske banovine Natlačen pozvao je preko radija Slovence da neprijatelju ne prave smetnje, nego da mu izlaze ususret.

⁴³) Nemci su odmah, preko ustaša, i uz Mačekovu javnu političku podršku, proglasili tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku i tako ubrzali unutrašnje rastrojavanje i raspad jugoslovenskih trupa. U Zagrebu su, još 8 aprila, CK KPJ i KPH održali zajedničku sednicu i odlučili da u Stab 4 armije pošalju jednu delegaciju na čelu s Josipom Krasom, sa zahtevom da se radnicima i drugim antifašistima podeli oružje za borbu protiv ustaša, koji su već bili počeli preuzimati vlast. Delegacija je odbijena, a na njen ponovni pokušaj zaprećeno joj je hapšenjem.

prispela 1 brdska divizija 49 brdskog korpusa ušla je 11 aprila u Celje i nastavila prodiranje ka Novom Mestu i Vinici. U toku 12 aprila 14 oklopna divizija spojila se kod Vrbovskog sa snagama 2 italijanske armije, koja je 11 aprila otpočela napad na Jugoslaviju i sutradan, skoro bez ikakvog otpora, izbila u Ljubljanu, Karlovac i Senj.

Za to vreme su ostale snage 46 motorizovanog korpusa — 8 oklopna i 16 motorizovana divizija — otpočele nastupanje preko Virovitice i 10 aprila zauzele Podravsku Slatinu, odakle su nesmetano produžile pokret: 8 oklopna divizija preko Osijeka i Sremske Mitrovice ka Rumi, a zatim delom snaga ka Beogradu, a glavninom ka Šapcu i Valjevu; a 16 motorizovana divizija preko Vinkovaca i Sremske Mitrovice ka Zvorniku i Sarajevu.

Dok su nemačke trupe nadirale ka Beogradu, mađarska vojska je od 11 do 15 aprila posela nebranjenu Bačku i Baranju, izbivši čak do Vinkovaca i Sida.

Nemački 41 motorizovani korpus (divizija »Das Rajh« i puk »Grosdojčland«), čiji su prednji delovi još 9 aprila prešli rumunsko-jugoslovensku granicu, otpočeo je 11 aprila preko Vršca i Alibunara opšti napad na Banat, već napušten od jedinica 6 armije (Banatski odred). Manji delovi 41 korpusa izbili su 12 aprila u Beograd, a sutradan ušli su i delovi 8 oklopne divizije 46 motorizovanog korpusa sa zapada i 11 oklopne divizije 1 oklopne grupe koja se s juga, pravcem Topola — Beograd, probila kroz položaje jedinica 6 armije.

Kapitulacija jugoslovenske vojske

Od samog početka rata jugoslovenska Vrhovna komanda nije bila u stanju da rukovodi operacijama svojih jedinica, niti da koordinira njihov rad. Zbog toga je već 10 aprila, preko radija, svim jedinicama izdala uputstvo da se ubuduće, gde god dođu u dodir sa neprijateljem, bore samoinicijativno, ne čekajući naređenja pretpostavljenih starešina. Međutim, događaji su se razvijali tako brzo, da nije bilo vremena za primenu ovog uputstva, kao ni kasnijih naređenja. Naime, posle zauzimanja Beograda, nemačke i italijanske snage su brzo napredovale prema nezauzetom centralnom (Bosna, zapadna Srbija) i obalskom delu Jugoslavije. Jugoslovenska Vrhovna komanda pokušala je da organizuje poslednji otpor, te je 13 aprila izdala direktivu da se ostaci armija i grupa armija povuku na liniju Bojana — Komovi — Durmitor — Prenj — Neretva. Ali ni ova direktiva nije se mogla izvršiti zbog potpunog rasula jugoslovenske vojske i brzog napredovanja nemačkih jedinica.

Četrnaesta nemačka oklopna divizija nastupala je od Karlovca preko Prijedora, Banje Luke i Doboja ka Sarajevu, gde se 15 aprila spojila sa 16 motorizovanom divizijom, koja je, slomivši otpor delova 1 jugoslovenske armije kod Sapca, Sremske Mitrovice, Loznice i Zvornika, nastupala ka Sarajevu.⁴⁴ Za to vreme snage 60 motorizovane i 8 oklopne divizije potiskivale su preostale delove 5 i 6 jugoslovenske armije u zapadnoj Srbiji, nailazeći na mestimičan otpor kod Gornjeg Milanovca i Užica. Posle zauzimanja Kraljeva, 60 motorizovana divizija okrenula je dolinom Ibra ka jugu, gde je slomila otpor delova 3 grupe armija u Sandžaku i u Metohiji.

Dok je neprijatelj prodirao ka centralnom području zemlje, Vrhovna komanda je 14 aprila zatražila od nemačke Vrhovne komande da se obustave neprijateljstva i uspostavi primirje, i naredila jugoslovenskim trupama da prekinu svaki otpor. Nemci nisu prihvatili nikakve uslove, već su zahtevali bezuslovnu kapitulaciju jugoslovenske vojske. 15 aprila su kralj i vlada pobjegli avionima iz Nikšića za inostranstvo. Ovoga dana 16 motorizovana i 14 oklopna divizija zauzele su Sarajevo i na Palama zarobile jugoslovensku Vrhovnu komandu. Tom prilikom kapitulirale su sve jugoslovenske snage koje su se nalazile u Bosni.

Krećući se obalskim pojasom, 2 italijanska armija ušla je 14 aprila u Knin, a 15 aprila u Šibenik i Split, sutradan u Mostar, a 17 aprila u Dubrovnik, ne nailazeći nigde na otpor, jer su se trupe Primorske armijske oblasti već uglavnom bile raspale (rasulo je počelo još 10 aprila, kada je proglašena Nezavisna Država Hrvatska). U Dubrovniku su se delovi 2 italijanske armije spojili sa jedinicama 9 italijanske armije (ova je, koristeći prekid otpora u vezi sa pregovorima o kapitulaciji, 16 aprila otpočela napredovanje preko Crne Gore), kao i sa nemačkim snagama koje su od Sarajeva i Prozora nastupale dolinom Neretve ka Metkoviću, a potom ka Dubrovniku. Italijani su 17 aprila zarobili u Boki Kotorskoj ostatke jugoslovenske flote, sem razarača »Zagreb« koji su potopili mornarički oficiri Sergije Mašera i Milan Spasić i zajedno s njim potonuli, jer nisu hteli da ga predadu neprijatelju.

Posle bekstva kralja i vlade u inostranstvo, opunomoćenici Vrhovne komande (bivši ministar inostranih poslova Aleksandar Cincar-Marković i general Radivoje Janković) potpisali su, 17 aprila, u Stabu nemačke 2 armije u Beogradu, bezuslovnu

⁴⁴ Za 14 oklopnom divizijom nastupao je 51 korpus, koji je 12 aprila stigao u Zagreb. Do 15 aprila njegova 132 divizija izbila je preko Karlovca u rejon Bos. Novi, Bos. Krupa, Sanski Most, a 183 divizija preko Siska u rejon Prijedor, Bos. Gradiška, Banja Luka.

kapitulaciju. Odredbama kapitulacije, koja je stupila na snagu 18 aprila u 12 časova, predviđeno je: jugoslovenski vojnici i oficiri odvođe se u zarobljeništvo; sve oružje, oprema, slagališta, utvrđenja, vojna i privredna postrojenja, saobraćajna sredstva, brodovi itd. moraju se predati neoštećeni, kao i planovi minskih polja, dokumenti pretsedništva vlade i ministarstva vojnog i inostranih poslova, itd.⁴⁵

Zajednička zavera fašističke Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske protiv integriteta Jugoslavije, do čijeg je ostvarenja došlo neodložnim ofanzivnim ratom 6 aprila 1941, planirana je i pripremana dugi niz godina, i pored svečanih izjava i potpisanih ugovora sa Jugoslavijom.

Napad Nemačke 6 aprila 1941 zatekao je Jugoslaviju nespremnu u moralno-političkom, materijalnom i operativno-strategiskom pogledu. Brzi i katastrofalni poraz jugoslovenske vojske bio je prirodna posledica slabosti stare Jugoslavije na svima poljima političko-društvene, ekonomske i vojničke delatnosti, kao i izdajstva i kukavičluka vladajuće buržoazije. Dvadesetdvođodšnjim nacionalnim ugnjetavanjem, besprimernom eksploatacijom narodnih masa, gaženjem političkih sloboda, proganjanjem i ubijanjem najboljih pretstavnika radničke klase, aferama i korupcijama, protivnarodnom spoljnom politikom, itd., vladajuća buržoazija stare Jugoslavije nanela je veliki udar moralno-političkom jedinstvu, ratnim mogućnostima i borbenoj vrednosti jugoslovenskih naroda i vojske. Zato, uzroke poraza ne treba tražiti samo u toku samog rata, već naročito u dugogodišnjoj protivnarodnoj vladavini jugoslovenske buržoazije, koja je takvom svojom politikom dovela zemlju do propasti a naše narode bacila u najstrašnije ropstvo koje pamti naša istorija. Vrhovno državno i vojno rukovodstvo nisu posvetili dovoljno brige pripremi zemlje i države za rat. Oni su zapostavili armiju kako u pogledu materijalno-tehničke opreme i naoružanja, tako i u pogledu stručne obuke i vaspitanja. Zbog toga, ona je u savremenim metodama ratovanja znatno zaostajala od ostalih evropskih armija, i u rat je ušla nepripremljena, sa pogrešnim i nerealnim planom, koji nije odgovarao novostvorenoj vojno-političkoj situaciji, naročito posle 27 marta. Nova vlada generala Simovića nije bila dosledna narodnom raspoloženju i zahtevima od 27 marta. Ona nije izvršila preokret ni u unutrašnjoj, ni u spoljnoj politici. Saglasila se sa Trojnim paktom tražeći kompromis sa Hitlerom, zbog čega je zapostavila nužne ratne pripreme. Početkom rata

⁴⁵) Vidi »Odredbe o izvršenju primirja između nemačke i jugoslovenske oružane sile« — Zbornik, tom II, knj. 2, Prilozi, dok. br. 20.

odmah je izgubila rukovodstvo iz svojih ruku, što je još više ubrzalo anarhiju i rasulo. Pobjegla je u inostranstvo bez ikakve proklamacije narodu, ne izdajući nikakvo uputstvo ni civilnim ni vojnim organima. Na taj način ona je izneverila narodne nade. Duhovno razjedinjena, šovinistički nastrojena, bez dovoljno vere u sebe i sopstvene snage, otrgnuta od narodnog života i stvarnosti, najvećim delom sa kapitulantskim duhom i izdajničkim namerama, kraljevsko-profašistička vojna klika dovela je zemlju za deset dana do propasti i punog sloma. Jugoslovenski narodi, bili su voljni da se bore i sposobni da se duže odupru agresorima, ali je vladajuća buržoazija bekstvom, sluzenjem neprijatelju i potpisivanjem bezuslovne kapitulacije onemogućila očekivani narodni otpor u Aprilskom ratu.

OKUPACIJA I KOMADANJE JUGOSLAVIJE

Podela Jugoslavije Prilikom donošenja odluke o napadu-na Jugoslaviju, 27 marta 1941, Hitler je dao orijentacioni plan za rasparčavanje i podelu jugoslovenske državne teritorije; a u toku napada, 12 aprila, nemačka Vrhovna komanda je izdala Hitlerove Privremene smernice za podelu Jugoslavije, u kojima je taj plan bio razrađen i konkretizovan.⁴⁰ Planom za podelu Jugoslavije trebalo je u prvom redu obezbediti nemačke imperijalističke, vojnostrategiske i ekonomske interese, a zatim zadovoljiti imperijalističke težnje Italije i pretenzije Mađarske i Bugarske, kao nagradu za njihovo učešće u agresiji. U cilju unutrašnjeg razbijanja Jugoslavije trebalo je iskoristiti nerešeno nacionalno pitanje, stimulirajući razbijačke, separatističke i megalomanske težnje hrvatske buržoazije, s tim da se ova, prilikom podele, zadovolji i tako učini sigurnim osloncem fašizma u Jugoslaviji.

U duhu takvog plana, Nemačka i Italija, kao vodeće fašističke sile i glavni akteri napada na Jugoslaviju, podelile su jugoslovensku državnu teritoriju demarkacionom linijom na dva osnovna dela: na nemačko i italijansko interesno područje, s tim što su izvesne teritorije prepustile svojim satelitima — Mađarskoj i Bugarskoj.

Demarkaciona linija išla je uglavnom pravcem: Vrh (na staroj jugoslovensko-italijanskoj granici) — Lučne — Ježica —

⁴⁰) Vidi Zbornik, tom II, knj. 2, Prilozi, dok. br. 14. Faktička podela Jugoslavije izvršena je po ovim smernicama, mada je u pojedinim slučajevima bilo odstupaња i korektura koje su diktirali faktori nastali posle sloma stare Jugoslavije.

Litija — Cerklje — Samobor — Petrinja — Glina — Bos. Novi — Sanski Most — Mrkonjić Grad — D. Vakuf — Sarajevo — Ustiprača — Priboj — Novi Pazar — Orlova Čuka — Sar-Planina — Tetovo — Ohridsko Jezero — Prespansko Jezero. Ova demarkaciona linija definitivno je ustaljena tek sredinom maja (pošto je od početka rata više puta korigovana), a važila je sve do sloma Italije, septembra 1943. U svojoj interesnoj sferi Nemačka je anektirala severni deo Slovenije: Gorenjsku, Donju Štajersku i jugoslovenski deo Koruške, kao sastavni deo nemačke države.⁴⁷ Srbija, sem delova koji su prepušteni Bugarskoj, pretstavljala je jednu administrativnu celinu kojom je, kao okupiranim područjem, upravljao nemački vojni zapovednik. Ovde su Nemci deo vlasti prepustili kvislinškoj komesarskoj »vladi« Milana Aćimovića, obrazovanoj 1 maja 1941 i potčinjenoj nemačkom zapovedniku Srbije. U upravnom štabu ovog zapovednika postojala su odeljenja analogno resorima komesarske vlade, a šefovi tih odeljenja bili su odgovorni za rad ministarstava.

Mada je i Banat formalno bio u sastavu Aćimovićeve Srbije, ipak su Nemci u njemu zadržali neposrednu upravu, uz punu podršku i saradnju nemačke nacionalne manjine.

Mađarska je okupirala i anektirala Bačku, Baranju, Međumurje i Prekomurje.⁴⁸ Bugarska je, prema Bečkom sporazumu između Nemačke i Italije od 20 aprila 1941, okupirala i anektirala Makedoniju (izuzev njene zapadne krajeve koji su pripali italijanskoj Velikoj Albaniji, do linije: Tetovo — Gostivar — Kičevo — Struga), jugoistočni deo Srbije — Vranjski i Pirotski okrug (tadašnji Caribrodski, Nišavski, Lužički, Bosiljgradski, Masurički, Poljanički, Preševski i Pčinjski srez, kao i delovi Belopalanačkog i Vlasotinačkog sreza), teritoriju severoistočno od Zaječara (između Timoka i državne granice) i manje područje Kosmeta (deo Uroševačkog i Gnjilanskog sreza).

Italija je ukazom italijanskog kralja od 3 maja 1941 anektirala i proglasila svojim sastavnim delom južni deo Slo-

) Gorenjska i Slovenačka Koruška priključene su pokrajini Koruškoj (koja je tada dobila naziv Koruško-kranjska pokrajina), sa sedištem u Celovcu, a Donja Štajerska — Štajerskoj, sa sedištem u Gracu. Zvanični akt o priključenju ovih krajeva Nemačkoj bio je pripremljen, ali ga Hitler, zbog izbijanja ustanka, nikad nije potpisao, iako je ustvari ova teritorija bila anektirana.

⁴⁸) Na Međumurje su polagale pravo i NDH i Mađarska, a faktički ga je držala Mađarska. U Bačkoj, Baranji, Međumurju i Prekomurju Mađarska je prvo zavela svoju vojnu, a potom i civilnu upravu. Anekticija je formalno izvršena 16 decembra 1941, odlukom mađarskog parlamenta o priključenju ovih krajeva Mađarskoj.

venije (Notranjsku i Dolenjsku s Ljubljanom) — kao tzv. Ljubljansku provinciju,⁴⁹ zatim Sušak sa zaleđem (tadašnji Sušački, Kastavski i Cabarski srez i deo Delničkog sreza) i svim otocima Hrvatskog Primorja (Krk, Rab i drugi), sem Paga, pripojivši ovo područje tzv. Riječkoj provinciji; Dalmaciju od Splita do Novigradskog Mora, sa zaleđem do Zrmanje (područje Splita i Šibenika, Ravni Kotari i Bukovica), i gotovo sva dalmatinska ostrva (sem Brača, Hvara, Šćedre i ostrva dubrovačkog primorja), kao i šire područje Boke Kotorske,⁵⁰ s tim što je od svih ovih krajeva obrazovala tzv. Guvernerat Dalmacije u Zadru, sa Zadarskom, Splitskom i Bokokotorskom provincijom.⁵¹ Ona je, takođe, u korist italijanske Velike Albanije, anektirala nekoliko mesta i opština u jugoistočnom delu Crne Gore, duž jugoslovensko-albanske granice (Ulcinj, Tuzi, Plav, Gusinje i dr.), gotovo celu Metohiju i Kosovo (bez rudnika Trepče, Zvečanskog, Lapskog i Vučitrnskog sreza i dela Uroševačkog i Gnjilanskog sreza) i krajnji zapadni deo Makedonije (Tetovski, Gostivarski, Kičevski, Debarski i Struški srez), predajući civilnu vlast na ovom području albanskim kvilinzima.

Posle okupacije Crne Gore Italijani su pokušali, oslanjajući se na jednu grupu crnogorskih separatista, da u sastavu italijanske imperije obrazuju »državu« s kvislinškim aparatom. Separatisti su 12 jula 1941, u tzv. Crnogorskom saboru, a prema italijanskim instrukcijama, proglasili »suverenenu i nezavisnu Crnu Goru« i zamolili italijanskog kralja da odredi namesnika »kraljevine Crne Gore«,⁵² Međutim, svi ti planovi su propali već sutradan, 13 jula, kada je došlo do opšteg narodnog ustanka protiv okupatora u Crnoj Gori, tako da je posle toga u okupiranom delu Crne Gore obrazovan italijanski Guvernerat.

⁴⁹) Ovim područjem je upravljao italijanski visoki komesar, uz pomoć jednog savetodavnog organa (»Konsulta« — Savet) koji su sačinjavali četrnaest članova iz redova slovenačke buržoazije, na čelu s Natlačenom, bivšim banom Dravske banovine.

⁵⁰) Aneksija ovih krajeva izvršena je na osnovu ugovora o određivanju granica između »Kraljevine Hrvatske« (tj. tzv. NDH) i Kraljevine Italije, zaključenog 18 maja 1941 u Rimu.

⁵¹) Italija je posle Prvog svetskog rata pripojila jugoslovenske oblasti Istru, Slovenačko Primorje i Julisku Krajinu, ostrva Čres, Lošinj, Lastovo, kao i gradove Rijeku i Zadar.

⁵²) Još 17 aprila je grupa separatista, konstituisana u Privremeni administrativni komitet, uputila dobrodošlicu italijanskim trupama, a narodu čestitala »oslobođenje«, manifestujući na taj način svoju spremnost da saraduje s okupatorom. Italijanski civilni komesar je 12 maja raspustio ovaj komitet i umesto njega imenovao Savetodavno veće.

Odmah posle 27 marta Nemačka je u Jugoslaviju uputila specijalne agente, s Vezemajerom na čelu, sa zadatkom da pripreme proglašenje tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Oni su se u tom cilju povezali sa Slavkom Kvaternikom, vodećim ustašom u zemlji, i Vlatkom Mačekom, pretstavnikom hrvatske buržoazije, vođom Hrvatske seljačke stranke i potprednikom tadašnje jugoslovenske vlade. Uz saglasnost i podršku Mačeka, oni su 10 aprila doveli na zagrebačku radio-stanicu Slavka Kvaternika, koji je izvršio formalno proglašenje NDH u momentu kada su nemačke trupe ulazile u Zagreb i okupirale ga. Tada je pročitana i Mačekova izjava kojom poziva svoje pristalice da pruže podršku ustaškoj vlasti. Tako su na teritoriji Hrvatske, Bosne, Hercegovine i Srema nemačka i italijanska vlada stvorile tzv. Nezavisnu Državu Hrvatsku i na vlast dovele ustaše, sa Antom Pavelićem na čelu.⁵³

Pošto je demarkaciona linija između nemačkih i italijanskih snaga u Jugoslaviji sekla i teritoriju NDH, Italijani su ovu teritoriju podelili na dve zone:⁵⁴ Druga zona se protezala između anektiranog područja Gorskog Kotora, Hrvatskog Primorja i Dalmacije, do linije koja je uglavnom išla pravcem: Vinica — Plitvički Leskovac — Plješivica — Brotnja — Šator — V. Golija — Malovan — Prenj — Troglav, dok je Treća zona obuhvatala pojas između Druge zone i onog dela demarkacione linije koji je prolazio kroz NDH.

U Drugoj zoni NDH nije smela održavati ili podizati vojnička utvrđenja i baze, niti bilo kakve vojne objekte koji se mogu koristiti u ratne svrhe. Ona takođe nije smela držati ni ratnu mornaricu.⁵⁵ U ovoj demilitarizovanoj zoni, a delimično i u Trećoj zoni (samo na području Hrvatske, a ne i Bosne), pored ustaško-domobrantskih jedinica, bile su dislocirane jake italijanske snage. Iako su faktički imale ulogu okupatorskih snaga, italijanske snage u NDH tretirane su kao »savezničke koje borave u prijateljskoj zemlji«. Međutim, one su u periodu septembar — oktobar 1941, zbog ustanka, okupirale još dotada neokupirano područje Druge i Treće zone i u obe zone preuzele vojnu vlast (a u Drugoj zoni i civilnu vlast), tako da su im

⁵³) Odmah posle toga, 15 aprila, A. Pavelić sa grupom od 400—500 ustaških emigranata stigao je u Zagreb i preuzeo vlast. Pored Mačekove političke podrške, dolazak ustaša na vlast pomogla je i njegova poluvojnička organizacija »Zaštita«.

⁵⁴) U prvu zonu ulazili su oni krajevi Hrvatske koje je anektirala Italija 1941.

⁵⁵) Prema sporazumu između Italije i NDH od 18 maja 1941 u Rimu.

sve jedinice NDH na tom području bile potčinjene u operativnom pogledu.

Stanje u zemlji posle okupacije

Stanje na okupiranoj teritoriji Jugoslavije bilo je veoma teško. Zemlja je bila rasparčana na desetak raznih administrativnih delova, međusobno potpuno odvojenih, a nacionalne teritorije pojedinih jugoslovenskih naroda bile su podeljene: Slovenija — između Nemačke, Italije i Mađarske; Hrvatska — između ustaša, Italije i Mađarske; Makedonija — između Bugarske i Albanije; Srbija — između Nemačke i Bugarske, zatim između Nemaca, Mađara i ustaša (Vojvodina), a Kosovo i Metohija između Nemaca, Italijana i Bugara. Ovakvim komadanjem zemlje, pored ostalog, trebalo je razviti antagonizam između naroda Jugoslavije i time što više oslabiti njihovo jedinstvo. Na taj način, a uz obrazovanje kvislinškog aparata vlasti, neprijatelj je želeo da učvrsti okupacioni sistem i drži što manji broj svojih trupa, jer su mu ove bile potrebne za druge zadatke.

Domaća buržoazija, u nastojanju da sačuva svoje pozicije u novim uslovima, znatno je olakšala okupatorima da postignu svoje ciljeve. Njena vladajuća grupa, bekstvom u inostranstvo, formalno se deklarirala kao neprijatelj sila Osovine,⁵⁰ s ciljem da uz pomoć zapadnih sila, u slučaju pobeđe nad fašizmom, obezbedi povratak starog stanja u Jugoslaviji. Ostali deo buržoazije stavio se, otvoreno ili prikriveno, u službu okupatora. Skoro celokupan aparat bivše državne vlasti, uključujući žandarmeriju i policiju, pa čak i znatan deo preostalog oficirskog sastava bivše jugoslovenske vojske koji je izbegao zarobljeničtvo, stajao je na raspoloženju okupatoru i pomogao mu da vrlo brzo ostvari svoje planove i zavede fašistički poredak. Tako je, naprimer, ban Dravske banovine Natlačen nudio svoje usluge Nemcima i Italijanima, a Maček je, kao potpredsednik bivše jugoslovenske vlade i vođa Hrvatske seljačke stranke, bitno doprineo stvaranju ustaške NDH.

Okupatori su, uz pomoć kvislinga, u čitavoj zemlji zaveli strahovit teror. Oni su pre svega uništavali i progonili komuniste i druge patriote. Podržavana od okupatora, domaća buržoazija je razvijala šovinizam i potsticala narodne mase na međusobni obračun. Nad Srbima u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj i Sremu, tj. u NDH, ustaše su vršile nečuven teror: ma-

⁵⁰) 4 maja 1941 g. kralj i izbeglička vlada objavili su preko savezničkih radio-stanica da nastavljaju borbu protiv sila Osovine, što je imalo samo određeni politički a ne i vojni značaj, s obzirom na to da je ta vlada napustila borbu onda kada su postojali uslovi za njeno vodenje.

sovno istrebljivali, iselili iz Bosne i Hercegovine vrlo velik broj ljudi (većinu su zverski pobili), nasilno prevodili u katoličku veru, gonili na prisilan rad, uništavali imovinu, palili čitava sela itd. U sličnoj situaciji bili su i Srbi u Bačkoj pod Mađarima, u Makedoniji, na Kosovu i Metohiji pod Bugarima i albanskim kvislinzima. Sem toga, okupator je u svim krajevima vršio masovno uništavanje Jevreja. Pri svemu tome okupator je nastojao da svima sredstvima prvenstveno slomi otpor srpskog naroda, jer je smatrao da će njegovim uništenjem najlakše doći do svoga konačnog cilja.⁵⁷

Sa anektiranih područja okupatori su masovno iseljavali stanovništvo. Tako je, prema nemačkom planu, iz onog dela Slovenije koji je ulazio u sastav nemačkog Rajha, u cilju »regermanizacije«, trebalo u toku 1941 iseliti 175.000 Slovenaca, tj. skoro trećinu celokupnog stanovništva. Međutim, i ovaj plan u celosti nije izvršen, prvenstveno zbog snažnog razvoja NOP-a, a takođe i zbog toga što je Nemcima bila potrebna kvalifikovana radna snaga u industriskim centrima Slovenije. Slovence su najpre iseljavali u Srbiju, a zatim u razne industriske centre Nemačke.

Na anektiranim područjima sistematski je vršeno odnarođavanje uvođenjem nemačkog, odnosno italijanskog, bugarskog ili mađarskog jezika i administracije, zabranom svih manifestacija jugoslovenske kulture, uništavanjem knjiga, favoriziranjem odgovarajućih nacionalnih manjina, raznih fašističkih organizacija za odnarođavanje itd.

U privrednom pogledu Jugoslavija je bila potčinjena ratnim potrebama okupatora i, u vezi s tim, podvrgnuta surovoj eksploataciji. Položaj radnih masa, koji je bio težak i u staroj Jugoslaviji, sada se strahovito pogoršao.

U takvoj novostvorenoj situaciji, ponovo je iskrslalo glavno političko pitanje: za ili protiv oružanog otpora okupatoru, tj. saradivati sa okupatorom ili biti protiv njega. Sve patriotske i antifašističke snage, sa KPJ na čelu, odlučile su se za oružanu borbu protiv okupatora i njegovih pomagača.

⁵⁷) To dokazuju: zapovesti i direktive Hitlera posle 27 marta za likvidaciju Jugoslavije, bombardovanja u Aprilskom ratu, odvođenje u zarobljeništvo pretežno Srba, sistem okupacije i represalije na okupiranoj teritoriji itd.

NAPAD NA JUGOSLAVI. APRILA 1941

LEGENDA

SNAGE BIŠE JUGOSLOVENSKE VOJSKE NA DAN 6.4.1941 G.

- Mobilisane jedinice bivše jug vojske
- Jedinice u toku mobilizacije
- Jedinice u pokretu na koncentracijsku prostoriju / granicni front
- Granica ambičnih zona koncentracijske prostorije
- Koncentracija naprijedajskih snaga

